

“Düşünen Nefs Üzerine Söz” Risalesi

İBN SİNÂ

ÇEV. HASAN AKKANAT*

Geliş ve Kabul Tarihi: 02.12.2021 / 23.12.2021

Rahim ve Rahman olan Allah'ın adıyla,
Muhammed efendimize ve ailesine salat ve selam olsun.
Kolay kıl Ey Yüce Rabbim! Hamd yalnızca Allah'adır.

Bilmelisin ki, düşünme (*derrâke*) gücü diğer hayvanlar arasında yalnızca insana özgüdür. [Bu güç] kimi kez düşünen nefis, kimi kez mutmain nefis, kimi kez kutsal nefis, kimi kez ruhanî ruh, kimi kez emr [alemin]e ait ruh, kimi kez güzel kelime, kimi kez toplayıcı-bölücü kelime, kimi kez ilâhî sır, kimi kez yönetici ruh, kimi kez hakiki kalp, kimi kez akıl (*lubb*), kimi kez zihin (*nuhen*) kimi kez de zeka (*hiccan*) olarak isimlendirilir.

İster çocuk ister yetişkin ister küçük ister erişkin olsun, ister deli ister akıllı ister hasta isterse sağlıklı olsun, bu [güç] her insan bireyinde vardır.

[Düşünen Nefsin Kısımları]

[1] Bu güç varlığının başlangıcında akledilir suretlerden boştur, böylece o, bu aşamada *heyûlânî akıl* olarak isimlendirilir. [2] Sonra onda ilk akledilir suretler ortaya çıkar. Bunlar kıyassız, öğrenimsiz ve kazanımsız olarak ortaya çıkan anlamlardır. Bu da akılların başlangıcı (*bidâyetu'l-ukûl*), genel görüşler (*ârâu 'âmmiyye*) ve doğuştan-ilk bilgiler (*'ulûmen evveliyyen ğarîziyyen*) olarak isimlendirilir. Mesela bunlar bütünüün parçadan daha büyük olduğunu, bir tek cismin aynı haldeyken iki yeri kaplayamaz olduğunu, [cismin] tamamının [aynı anda] hem siyah hem beyaz hem var hem de yok olmadığını bilmektir. Bu güç ile ikinci akledilirlerin kazanılmasının hazırlığı tamamlanır. [İkinci akledilirlerin

* Prof. Dr. | Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
hasan.akkanat@hbv.edu.tr | ORCID: [0000-0002-6842-8260](https://orcid.org/0000-0002-6842-8260).

kazanılması ise] [a] ya akılyürütmeyle (*el-fikretu*) olur ki, bu, ilk akledilirlerdeki şeyleri bir araya getirme ve birleştirme yoluyla bilmedir (*te'arruf*); [b] ya da sezgiyle olur ki bu da herhangi bir akılyürütme ve derin düşünme olmadan, orta terimin [bu] akılda bir defada belirmesidir. Orta terimden anladığım ise bir şeyin varlık ve yokluğunun tasdiki, yani [bir akılyürütmede] hükmü çıkaran delildir. İşte bu [orta terim] kimi kez akledilirleri elde etmeye yönelik bir istek ve arzu neticesinde olabilirken kimi kez de başlangıçta arzu ve istek olmayabilir ve delil ortaya çıkınca, kuşkusuz, kanıtlanan da saptanmış olur. Sonra bu kazanılmış akledilirlerle birlikte o [güçte], akledilirleri -herhangi bir kazanım gerektirmeden- istediği zaman hazır edecek bir yapı ve hal ortaya çıkar. Bu yapı *meleke* olarak isimlendirilir. [3] Bu güç de bu haliyle ve bu itibarla *bilfil akıl* olarak isimlendirilir. [4] Akledilirler [aklen] görülebilir ve anlaşılabilir olarak orada bilfiil ortaya çıktığında ise, bu itibarla, *müstefâd akıl* olarak isimlendirilir.

Düşünen nefis (*en-nefsu'n-nâtika*) zatiyla kaim bir cevher olup ne insan bedeninde ne de başka bir cisimde [onların] tabii [bir parçası] olarak bulunur. Tersine madde ve cisimlerden mücerret olarak onlardan ayrıktır. Onun insan bedeniyle ilişkisi, [beden] canlı kaldığı sürecedir. Bu ilişkisi ise, bir şeyin mahalli ile olan ilişkisi gibi değil, organları organlarla kullanma ilişkisi gibidir. Bedenden önce değil, bendenle birlikte meydana gelmiştir. Bedenin bozuluşa uğraması (*fesâd*) ve ölmesine bağlı olarak [düşünen nefis de] bozuluşa uğramaz, tam tersine olduğu gibi devam eder. Ayrıca bedenle ilişkisi kesildiği, yani ölümlerle birlikte ilişkisi bittiğinde, onda mutluluk ve haz ya da üzüntü ve acı diye adlandırılacak bir hal ortaya çıkar.

Onun mutluluğu cevherinin mükemmelleşmesiyle olur. Bu ise onun, Allah'ın bilgi ve amelinde uygun tarzda eğitilmesiyle (*tezkiye*) olmaktadır. Allah'ın amelinde eğitilmesi demek, onun istenmeyen kötü ahlaktan temizlenmesi, aklen ve şer'an yerilen sıfatlardan, kötü ve günah adetlerden kaçınması, aklen ve şer'an güzel adetlerle, övülen ahlakla, hoş görülen ve erdemli melekelerle süslenmesi demektir.

Allah'ın bilgisiyle yetişmek, onun, hiçbir kazanıma gerek kalmadan, akledilirlerin hepsini istediği anda hazır edecek bir meleke ile donanmasıdır, ki böylece akledilirlerin tamamı onda bilfiil yahut neredeyse

bilfiil seviyesinde olan bilkuvve şeklinde ortaya çıkar ve nefis de şeylerin suretlerini bozmadan olduğu gibi yansıtan sırlı aynalar gibi olur. [Nefs] o [suretleri] ne zaman bilgisel bir eğitimle kabul ederse, teorik-felsefi bilimlerin icrası ortaya çıkar.

Amelî eğitim ise ahlak kitaplarında zikredildiği yollarla, şer’î yükümlülükler konusundaki gayretle, bedensel, mali veya her ikisinden mürekkep ibadetlerin oluşturduğu dinî (*milliyye*) adetlerle olmaktadır. Şeriatın hoş karşıladığı hususlar ve [şeriatın] sınırları içinde kalmanın ve onun emirlerine yapışmanın, kötülüğü emreden nefsin mutmain olmuş düşünen nefse boyun eğmesi konusunda, yani bedensel arzu ve öfke gücünün mutmain olmuş düşünen nefsin hizmetine verilmesi konusunda işlevsel bir etkisi vardır.

Tabiat bilimlerinde karakterlerin (*ahlâk*) ve huyların (*âdêt*) beden mizacına tabi olduğu açıklanmıştı. Öyle ki, [bedenin] mizacında balgamin ağır bastığı kimsede sessizlik, vakar ve yumuşaklık hakimdir. [Bedenin] mizacında safranın ağır bastığı kimsede öfke hakimdir. [Bedenin] mizacında kara [safranın] ağır bastığı kimsede kötü huy hakimdir. Bunların her birisi, burada zikretmeyeceğimiz başka bir ahlaka tabidir. Mizaç elbette değişebilir, dolayısıyla mizacın değişmesiyle ahlak da değişir. O halde ahlak kitaplarında zikredilen nefis eğitimini (*riyâzet*) yapmak zorunlu olmaktadır. İnsan mizacı dengede olduğu zaman karakteri kolayca düzeltilir; çünkü insan mizacının dengede olması bu konuda etkilidir. Dengesiz mizaç, dört niteliğinden birinin ya da ikisinin [dengeli mizaca] baskın gelmesidir. Bunun örneği, [mizacın] gereğinden fazla sıcak ya da gereğinden fazla kuru olmasıdır. Bu dört nitelik birbirinin zıddıdır. Dengesiz mizaç, zıtlardan birini ya da ikisini içerir. Yani onda ne sıcaklık ne de soğukluk vardır; tersine o ikisi arasında orta bir nitelik vardır. Mizaç dengeye ne kadar yakın olursa, kişi de bilgisel ve amelî erdemlerin melekesini kabule o kadar istidatlı olur.

Yüksek cirmlerin bu dört unsurun bileşiminden olmadığı tabiat bilimlerinde açıklanmıştı. Onlar bu zıtlardan bütünüyle arîdir. İlahi feyzi –ki bundan bir kerede ortaya çıkan ve böylelikle bir akılsal hakikatin keşfedildiği rabbânî ilhamları anlıyorum– kabule engel olan şey, bu zıtların kuşatmasıdır. Bu nedenle dengeye ne kadar yakın olursa, kişi bu

feysi kabule de o kadar istidatlı olur. Bu yüksek cirmeler zıtlardan bütünüyle arı olduğundan ilahi feysi kabul etmektedirler.

İnsana gelince, mizacı ne kadar dengede olursa olsun, zıtların karışımından kaçamaz. Düşünen nefis bedenle ilişkili olduğu sürece, kuşkusuz ne ilahi feyzleri kabul edebilir ne de akledilirler bütünüyle ona açılır. Yalnız bilgisel eğitimi ve ilahi feyzle birleşme melekesini, yani sayesinde ilahi feyzin ortaya çıkacağı akılsal cevheri –ki buna şeriat terminolojisinde melek, felsefe terminolojisinde de faal akıl denir– kazanmaya gayret eder, mizacını dengede tutar ve ilahi feysi kabule engel olan bu zıt [unsurları] yok ederse, onun feleksel cirmelerle bir benzerliği ortaya çıkar. İşte bu eğitimle yedi kat göğe, yani yedi feleğe benzer. Nefsin ölümle birlikte bedenle ilişkisi kesilince, ki [ölüm] suretin, kendisini kabul etiği şeyden ayrılması demektir, çünkü ‘suret’ adı nefse, ‘kabul edici’ adı da bedene verilmektedir. Bu kabulün anlamı her ne kadar mahallin kendisine yerleşecek olanı kabul etmesi gibi olmayıp tam tersine tasarruf mahallinin, tasarrufu kabul etmesi gibidir; buna göre beden, nefsin tasarrufunu kabul eder ve bu itibarla ‘nefsi kabul eden’ diye isimlendirilebilir, nefis de suret olarak isimlendirilebilir, böylece o ikisinin arasındaki ilişkinin kesilmesi de suretin, kendisini kabul eden şeyden ayrılması olarak ifade edilebilir. Bu ayrılık gerçekleştiğinde, nefis erdemli-amelî ve bilgisel melekeyi kazanmış olur ve ilahi feysi bütünüyle kabulü engelleyen şey –ki bu, bedendeki tasarruf ilişkisidir– ortadan kalkınca, ilahi feysi alır, [nefsin bedenden] ayrılmasından önce gizli olan şeyler ona açılır; böylece varolanların ilk illetleri olan soyut akıllara benzerliği gerçekleşir, çünkü bütün hakikatler bu akıllara açıktır.

Allah-u Teala'nın ilkin bir akıl yarattığını, sonra onun aracılığıyla bir başka akıl ve felek [yarattığını], bu akıl aracılığıyla da zikrettiğimiz düzen üzere ikinci akılı ve ikinci feleği yarattığını öğrenmiştin. İşte bu akıllar, ilk illetlerdir.*

* Burada muhakkikin köşeli parantezle yaptığı ilginç bir ilave vardır: “Onun sözü: *Eğer onu bilgi ve amelle eğitirse, ilk illetlerin cevherine, yani akıllara benzer. Onun sözü: Zıtların, yani zıt niteliklerin yok olmasıyla mizacı dengeye gelip, yedi kat göğe, yani, yedi feleğe benzeyip, sureti de kendisini kabul edenden ayrıldığında, yani [akıl] ile beden ilişkisi koptuğunda, ilk illetlere, yani soyut akıllara benzer.*” Yalnız biz bu ilavenin metne daha sonradan şerh sadedinde girdiğini düşündüğümüzden çeviride yer vermedik. Çünkü aynı ifadeler zaten yukarıda geçmişti.

Bu *ilahî kelimenin* açıklamasında söylemek istediklerimiz bu kadardır. Düşünen nefsin cevherliğinin, bizzat kaim oluşunun, cisimlikten soyut oluşunun, cisimde [tabî olarak] ortaya çıkamamasının, bedenin bozuluşa uğramasından sonra baki kalmasının, [bedenin] ölmesinden sonra durumunun nasıl olduğunun, [yani] nimet mi verilmiş yoksa azap mı edilmiş olduğunun ispatına yönelik burhana gelince, bu konuda uzun söz, geniş izahat vardır ve çok sayıda ön açıklama (*mukaddimât*) zikretmedikçe bu mesele açıklığa kavuşmaz. Nefsi ve ilişkili olduğu şeyleri bilmenin izahı konusunda kırk yıl kadar önce, daha işin başındayken, bahsî hikmet (*el-hikmetu'l-bahsiyye*) taraftarlarının sistemi konusunda özet bir risale kaleme almıştım. [Bahsî hikmeti] öğrenmek isteyen, o risaleyi tam olarak anlansın; çünkü o, bahs istemiyle ilgilidir. Allâh-u Teâlâ da isteyenleri zevk hikmeti taraftarlarının yoluna iletir. Bizi de sizi de o zümreye dahil etsin. O bu konuda yardım eder ve buna gücü yeter.

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun, yarattıklarının en seçkini olan efendimiz Muhammed (s.a.v.)'e, ailesine, temiz ve pak nesline ve bütün dostlarına selam ve salat eylesin.

Katibin hem kendisi hem de okumak isteyenler için yaptığı bu [risale] istinsahı, 684 (h) senesi, Zilkade ayının 19. [gününün] sabahında bitmiştir. [Müstensih] el-fakîr Ahmed Velî el Hindî el-Mâlikî es-Sâ'idî el-Hazrecî'dir. Allah onu ve bütün Müslümanları başışlasın. Amîn.